

Юрій ЧЕРЧЕНКО (Київ)

АРХІВ ОУН У КИЄВІ

Архів ОУН у Києві – одна з найбільших в Україні недержавних установ, де зберігаються документи історії українського націоналізму та українського національно-визвольного руху в ХХ ст. В архіві зберігається декілька десятків тисяч документів Організації Українських Націоналістів та інших українських політичних партій і організацій. Хронологічно документи висвітлюють період від початку 1920-х рр. і до теперішнього часу.

Документи ОУН, що знаходяться в архіві, становлять дві великі групи: перша – це документи єдиної організації (до початку Другої світової війни); друга – це переважно документи ОУН під проводом Андрія Мельника (після розколу ОУН в 1940 р.) та ідейно близьких їй організацій. Переважну більшість складають документи про діяльність ОУН на еміграції, і менша частина документів походить з українських земель. Документи з України належать головним чином до періоду 1941–1942 рр., а також до останніх 15 років, коли ОУН почала легально діяти в Україні (з 1992 р.). Серед тих матеріалів, які вдалося зібрати в архіві, є чимало цікавих не опублікованих дотепер документів, що допоможуть прояснити мало відомі й подекуди дискусійні аспекти історії ОУН, сприятимуть глибшому розумінню трагічних подій історії України новітньої доби.

За хронологією більшість документів архіву датовано повоєнними роками. Відносно невелику кількість документів періоду до 1945 р. можна пояснити тим фактом, що до закінчення Другої світової війни ОУН у Європі діяла нелегально. В умовах перманентних переслідувань, обшуків та арештів просто не існувало можливості тримати великий організаційний архів. Дехто з дослідників історії ОУН вважає, що в 1930-і рр. єдиного централізованого архіву організації не було, протоколи навіть засідань Проводу українських націоналістів (ПУН) не велись, а всякі підручні записки для звітування негайно знищувалися. Це стосувалося і приватного листування, якщо воно містило небезпечну конспіративну інформацію, особливо щодо діяльності на західноукраїнських землях¹. А необхідні для роботи документи зберігалися у приватних архівах членів ПУН та інших чільних діячів ОУН, зокрема відпоручників ПУН на інші терени. Великий архів мав, наприклад, представник ПУН в Італії Євген Онацький².

¹ Книш З. Архів Сеніка. – Торонто Нью-Йорк; Лондон; Сідней, 1992. – С. 3.

² Значна частина цього архіву опублікована Див.: Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. – Буенос-Айрес; Торонто 1954–1989. – Т. 1–4.

Інші історики, в першу чергу Петро Мірчук, наполягали, що такий архів був опікувалися нібито ним члени ПУН Омелян Сенік і Ярослав Барановський, а протоколи засідань ПУН таки велися³. Слід зазначити, що принаймні один з цих протоколів у наші дні вже був опублікований в науковій літературі⁴. На нашу думку, протоколи засідань ПУН склалися з листопада 1927 року (з моменту створення ПУН) до першої половини 1930-х рр., тобто до посилення репресій, пов'язаних з убивством польського міністра Броніслава Перацького влітку 1934 р.

Слід також нагадати, що члени ПУН жили в різних країнах. Так, Голова ПУН Євген Коновалець першу половину 1930-х рр. мешкав у Женеві, а згодом переїхав до Рима; голова секретаріату ПУН Володимир Мартинець постійно жив у Празі; члени ПУН: Дмитро Андрієвський – у Брюсселі, Микола Сціборський і Микола Капустянський – у Парижі, Ріко Ярій та Омелян Сенік – у Берліні. Тому вони не мали можливості часто збиратися на наради, а більшість поточних проблем вирішувалася у листуванні. Ця ситуація також перешкождала створенню великого централізованого архіву. Але, з другого боку, через те, що члени ПУН вели поміж собою інтенсивне листування, частина цього листування (а також тексти статей та рефератів) збереглася в приватних архівах провідних діячів ОУН.

Свої невеликі архіви мали також установи, створені ОУН, які діяли легально: редакція журналу “Розбудованація” у Празі, Націоналістична пресова служба в Берліні, Об'єднання українських організацій за кордоном у Брюсселі та ін. На думку Зиновія Книша, саме документи з редакційного архіву “Розбудованація”, вилучені чеською поліцією, після вбивства польського міністра Перацького були передані полякам і пізніше використані на Варшавському процесі під назвою “Архіву Сеніка”⁵. Колишній же головний редактор “Розбудованація” Володимир Мартинець, навпаки, вважав, що документи “Архіву Сеніка” – це насправді ті документи, що були вилучені в Омеляна Сеніка у Празі. За даними В. Мартинця, О. Сенік зберігав організаційний архів частинами у декількох країнах⁶.

У роки Другої світової війни ОУН зазнала тяжких втрат. Загинули члени ПУН – О. Ольжич, Омелян Сенік, Микола Сціборський, Ярослав Барановський, Іван Мицик, Роман Сушко, Іван Рогач, Орест Чемеринський. Решту членів організації на чолі з полковником Андрієм Мельником було заарештовано і з різних країн Європи звезено до німецьких концтаборів. Під час цих арештів значна частина організаційних документів також була втрачена. Члени ОУН, яким вдалося уникнути арештів, у 1944 р. вивезли рештки організаційних документів зі Львова і Кракова до Чехії. Там ці документи у великих бідонах для молока (як

³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, 1968. – Т. 1: 1920–1939. – С. 381–382, 482.

⁴ Протокол наради членів ПУН в Женеві 14–15 квітня 1930 р. Див.: Документи і матеріали з історії ОУН. – К., 2005. – Т. 1: 1927–1930. – С. 289–297.

⁵ Детально ця тема висвітлена в книзі Зиновія Книша, див.: *Книш З. Архів Сеніка*.

⁶ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН: Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму – Б. м., 1949. – С. 12.

це зазвичай робилося при переховуванні документів ОУН) були закопані в землю перед приходом Червоної Армії. Голова ОУН Микола Плав'юк вже в наші дні розповідав про те, що через багато років після війни робилися спроби відшукати ці документи, але за той час місцевість настільки змінилася, що нічого знайти не вдалося.

Цікаву інформацію про долю організаційних документів під час Другої світової війни подає В. Мартинець: “За час мого побуту в Парижі в рр. 1934 – 1941 не тільки припинив я громадження матеріалів цілими скринями, але здебільшого нищив їх, а робив це з двох причин: з огляду на постійно загрожене моє становище, а ще більше тому, що мої тодішні функції не були “ключовими” і такі самі та інші матеріали збирали до архівів інші члени провідного активу. Все ж дещо матеріалів зібрав теж я при виїзді з Парижа в 1941 р., одну частину їх залишив тимчасово в Парижі, і вона два роки пізніше при везенні її через Німеччину згоріла в Берліні під час бомбардування; другу частину... забрав я з собою до Львова.

Перебуваючи у Львові як крайовий провідник, я дуже обережно й скупо громадив архівні матеріали. Безпосередньо перед заарештуванням мене німцями одну – найголовнішу – частину матеріалів спалив я сам; другу знищили мої друзі вже по мому заарештуванні, а третю... вислав я завчасу до Відня, і вона згоріла в 1945 р. під час бомбардування”⁷.

Таким чином, документи довоєнного і воєнного періоду до архіву ОУН потрапили в своїй більшості з приватних архівів провідних діячів організації. Велику роботу по збиранню таких матеріалів провели, насамперед, колишні секретарі Євгена Коновальця Олекса Бойків та Михайло Селешко, а також колишній секретар Андрія Мельника Михайло Мушинський. Їм, зокрема, вдалося зібрати значну частину листування полковників Є. Коновальця і А. Мельника. Так, наприклад, в особистому архіві члена ПУН Дмитра Андрієвського зберігалися понад 270 листів Є. Коновальця до Д. Андрієвського та копій листів Андрієвського до Коновальця⁸. Наразі ці матеріали знаходяться в Архіві ОУН у Києві. Окрім того, в архіві зберігаються листи інших видатних діячів українського націоналістичного руху: Дмитра Донцова, Володимира Мартинця, Миколи Сціборського, Омеляна Сеніка, генерала Миколи Капустянського, Михайла Колодзінського, Романа Сушка, Богдана Кентржинського, Олега Штуля, Ореста Чемеринського, Степана Бандери, його брата Олександра Бандери, Ярослава Стецька та інших. Багато також листів (переважно повоєнного періоду) відомих українських військових діячів, генералів: Андрія Вовка, Михайла Крата, Михайла Омеляновича-Павленка, Бориса Палія, Всеволода Петріва, Миколи Садовського, Костянтина Смовського, Павла Шандрука, Олександра Удовиченка та ін.

Листи провідних діячів українського націоналістичного руху мають велику інформативну цінність і дають можливість точніше відтворити картину, здавалося б, давно відомих історичній науці подій та заповнити прогалини в тих сюжетах,

⁷ Там само. – С. 12.

⁸ Листування Є. Коновальця і Д. Андрієвського буде опубліковане як 2-й том серії “Документи і матеріали з історії ОУН”.

що ще недостатньо висвітлені українськими істориками. Наприклад, в архіві зберігаються 10 листів члена Екзекутивного комітету Федерації українців США Миколи Цеглинського до Андрія Мельника за січень–вересень 1922 р. Автор цих листів подає розлогу характеристику українських політичних груп на еміграції в США на початку 1920-х рр. З цих же документів можна дізнатися і про значну матеріальну підтримку, яку надавали українські організації Америки “полковникові Коновальцеві і товаришам у Львові на допомогу Січовим Стрільцям”.

В Архіві ОУН у Києві також зберігається копія листа відомої української політичної діячки, депутата польськогосейму і діячки жіночого руху Мілени Рудницької до Беніто Муссоліні від 5 жовтня 1933 р.⁹, в якому вона піддала жорсткій критиці політику фашистської Італії стосовно Радянського Союзу, зокрема замовчування голодоморів в Україні й підписання договору на закупку зерна.

Маловідомою і досі ще не згаданою дослідниками сторінкою історії ОУН є навчання групи українських націоналістів у Римському університеті завдяки спеціально наданим італійським урядом державним стипендіям у середині 1930-х рр. У цій групі були Олександр Бандера (брат Степана Бандери), Михайло Мушинський та інші (всього 11 чол.). Відповідальним за організацію вишколу перед Проводом ОУН та італійською владою був військовий референт Крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях (ЗУЗ) Михайло Колодзінський, який у 1938–1939 рр. був шефом штабу “Карпатської Січі” і загинув у боях з угорськими окупантами. Деякі подробиці про це навчання можна дізнатися з листування М. Колодзінського за 1934–1938 рр., яке також зберігається в Архіві ОУН у Києві. Серед осіб, з якими листувався М. Колодзінський в цей час, були: Є. Коновалець, Є. Онацький, М. Селешко, Я. Стецько, Р. Сушко, М. Турчманович. Автори й адресати деяких листів досі не встановлені, частину листів написано італійською мовою.

Ще одне питання недостатньо висвітлене в історії українськогонаціоналістичного руху – це підготовка до II-го конгресу ОУН. Як свідчать документи, що зберігаються в архіві, питання підготовки II-го конгресу висувалося Є. Коновальцем і членами ПУН ще на початку 1930-х рр. Але об’єктивні обставини стали на заваді можливості проведення конгресу, і за життя полковника Коновальця він так і не відбувся.

Понад 3 тисячі документів Архіву ОУН у Києві датовані роками Другої світової війни. Для Організації Українських Націоналістів однією з найдраматичніших подій цього періоду був розкол організації, який відбувся в 1940 р. Певна група документів архіву присвячена цій проблемі. Особливу цінність становить ще досі не опубліковане листування Андрія Мельника, Романа Сушка, Євгена Онацького зі Степаном Бандерою, Ярославом Стецьком, Романом Шухевичем, Степаном Ленкавським, Богданом Кравцівим та іншими за період із січня по серпень 1940 р. Переважна більшість цих листів є машинописними текстами, підписаними авторами, або копіями, завіреними іншими особами. Але є і рукописи: наприклад, два рукописи листів Степана Бандери до Євгена Онацького

⁹ Див.: Бурім Д., Черченко Ю. Неопублікований лист Мілени Рудницької до Муссоліні // Історичний журнал. – 2004. – № 12. – С. 76–80.

від 11 січня та 8 квітня 1940 р. Значну інформативну цінність має також протокол про перебіг розмови між А. Мельником та С. Бандерою, що відбулася в присутності С. Онацького в Римі 5 квітня 1940 р.¹⁰

Протягом Другої світової війни представники обох частин ОУН кілька разів вступали в переговори з різних питань. Зокрема, Ярослав Гайвас пише про переговори, що відбулися у Львові на початку серпня 1941 р., через кілька днів після проголошення Державного Правління на чолі з Ярославом Стецьком. Від ОУН під проводом А. Мельника в переговорах планували взяти участь І. Рогач, Т. Бак-Бойчук і О. Максимів, представником ОУНСД був Я. Старух, який нібито пропонував Рогачеві посаду “міністра пропаганди” в уряді Я. Стецька¹¹. Спогади Я. Стецька про переговори з І. Рогачем і Т. Бак-Бойчуком за посередництвом Я. Старуха наводить і П. Мірчук¹². Свідчень про цей епізод з історії ОУН, на жаль, в архіві ще не знайдено, зате є матеріали про переговори, що відбулися 1944 р. після створення УГВР. Офіційно це були переговори між представниками Всеукраїнської Національної Ради (ВНР), створеної у Львові у квітні 1944 р., та представниками Української Головної Визвольної Ради (УГВР), яка постала в червні 1944 р.

Як видно зі звіту про ці переговори, що зберігається в архіві, ініціатива проведення цих зустрічей виходила з боку представників ВНР. Переговори відбулися у Словаччині у вересні 1944 р. 17 вересня посередник (в документі – медіатор) від ВНР д-р Альберт передав посередникові від УГВР мгр. Спольському¹³ від імені Президії ВНР документ, в якому було сформульовано платформу для таких перемовин. 19 вересня 1944 р. у Братиславі в кав’ярні “Парк” о 16-й годині посередники представили повноважних представників обох організацій. Від ВНР це був колишній міністр уряду Карпатської України Юлій Ревай, а від УГВР письменник Іван Багрянний. Розмова тривала дві години.

25 вересня 1944 р. посередник від УГВР мгр. Спольський повідомив д-ру Альберту що на чергову зустріч від УГВР прибудуть два представники. Чергове засідання відбулося 26 вересня у приватному приміщенні в Братиславі. Представниками від ВНР були д-р Альберт та Юлій Ревай, від УГВР – Іван Багрянний та Євген Врецьона. Наступна зустріч відбулася того самого дня – 26 вересня, далі 28 вересня, але Врецьони на ній не було. Ще дві зустрічі в різних складах відбулися 5 і 7 жовтня. Ніяких практичних результатів цих розмов досягнуто не було. Автор звіту вже після зустрічі 25 вересня зробив замітку: “Інж[енер] Врецьона і його участь в розмовах звернули увагу представників ВНР на несерйозне ставлення УГВР до питання з’єднання і взагалі успішних розмов. Представники

¹⁰ Цей документ опубліковано див.: Непогасний огонь віри: Зб. на пошану полковника Андрія Мельника – Голови Проводу Українських Націоналістів. – Париж: Націоналістичне Вид-во в Європі, 1974. – С. 68–69.

¹¹ *Гайвас Я.* Коли кінчалася епоха – На чужині, 1964. – С. 40.

¹² *Мірчук П.* Революційний змаг за УССД. Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”. – Нью-Йорк; Торонто; Лондон, 1987. – Т. 2. – С. 9.

¹³ Імовірно, йдеться про Ярослава Спольського – референта пропаганди Крайової екзекутиви ОУН на ЗУЗ у 1933–1934 рр.

УГВР не можуть стояти на висоті своїх завдань, і їх тактика під час розмов викликає у представників ВНР підозріння в несерйозності справи”¹⁴.

7 жовтня переговори закінчилися тим, що представники УГВР передали представникам ВНР документ під назвою “Відповідь Представництва Української Головної Визвольної Ради посередникам Всеукраїнської Національної Ради”. У пункті “а” цього документа сформульовано ставлення УГВР до ВНР: “ВУНР, як чинник діючий і керуючий революційно-визвольними змаганнями українського народу на українських землях не існує та є в нашій політичній дійсності фіктивною конструкцією еміграційного порядку”¹⁵.

Дослідників історії України періоду Другої світової війни, без сумніву, зацікавить листування Крайового проводу ОУН з обласними за 1941–1942 рр. Зокрема, в листі Обласної ексекутиви в Рівному до Крайової ексекутиви від 21 жовтня 1941 р. повідомляється про від’їзд на схід Олега Штуля-Ждановича, Олени Теліги і Сурмача¹⁶. А в інших двох повідомленнях з Волині від 24 березня і 3 квітня 1942 р. йдеться про арешт у Рівному Уласа Самчука. У першому листі повідомляється, що Уласа Самчука було заарештовано в суботу 21 березня за передовицю в газеті “Волинь” від 22 березня 1942 р. під назвою “Так було – так буде”¹⁷. Три примірники цього номера газети разом з листом надсилалися до Крайової ексекутиви. У другому листі, крім інформації про те, що Улас Самчук усе ще перебуває у в’язниці, також повідомляється, що СД в Києві розшукує Олега Штуля і Михайла Михалевича та влаштувало на них засідку в одному з помешкань.

Документи повоєнного періоду походять з ОУН під проводом А. Мельника на еміграції. У першу чергу це матеріали Великих зборів українських націоналістів (ВЗУН), конференцій ОУН, сенату ОУН, матеріали різних референтур ПУН, документи теренових організацій (зокрема в Німеччині, Великій Британії, Канаді). Крім того, є деякі документи Закордонних частин ОУН (ЗЧ ОУН) і серед них два листи С. Бандери до А. Мельника, а також із середовища УГВР. Великий масив складають документи державних, політичних і громадських формацій, в яких активну участь брали члени ОУН: УНРади, Державного Центру УНР, Світового конгресувільних українців (СКВУ), Ідейно споріднених націоналістичних організацій (ІСНО), Конгресу українців Канади (КУК), Українського визвольного фонду (УВФ) та ін. Багато документів організацій, що були безпосередньо створені з ініціативи ОУН, – студентської корпорації “Зарево”, Фундації ім. Олега Ольжича, організації “Молоді українські націоналісти” (МУН).

¹⁴ Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 308. – Арк. 45зв.

¹⁵ Там само. – Арк. 6.

¹⁶ Точно встановити, про кого йдеться, не вдалося. У листі Олени Теліги до чоловіка Михайла, написаному в Рівному 17 жовтня 1941 р., вона повідомляє: “Я їду завтра до Києва... Ідемо: я, Олег (Штуль – Ю. Ч.), Кобрин і Таня Прахова...” (Теліга О. Листи. Спогади / Упор Н. Миронець. – 2-ге вид., випр. – К., 2004. – С. 223). Спираючись на це, можна припустити, що насправді йдеться про Василя Кобрин, якого німці разом з іншими українськими націоналістами розстріляли в Києві в лютому 1942 р.

¹⁷ Наклад цього номера було конфісковано

Відновлена в 1991 р. Українська Держава створила для ОУН можливість уперше легально діяти в Україні. У 1993 р. ОУН була зареєстрована Міністерством юстиції України як громадська організація, і документи 1990-х і 2000-х рр. висвітлюють діяльність ОУН в Україні. В архіві зберігаються матеріали Секретаріату ОУН, Фондації ім. Ольжича, видавництва імені О. Теліги та ін. У 1990-х рр. починається повернення організаційних документів попередніх років з-за кордону до України, а також публікація цих документів¹⁸.

---

¹⁸ Для цього було започатковано спеціальну серію збірників документів – “Документи й матеріали з історії ОУН”. До цього часу вийшло вже три томи з цієї серії: Документи і матеріали з історії ОУН. – К., 2002. – Т. 7: Документи Комісії Державного Планування (КДП) ОУН; К., 2004. – Т. 10. – Ч. 2: Газета “Українське слово” 1941 р.; К., 2005. – Т. 1: 1927–1930.